

*Steffen Jørgensen*

# Metaforen som interaktion

I.A. Richards, M. Black, Lakoff & Johnson

På et stort symposium om metaforen, afholdt på University of Chicago i 1978, indledte forfatteren til *The Rhetoric of Fiction*, Wayne C. Booth, sit oplæg med et overraskende lille regnestykke: Han havde studeret bibliografierne for 1977, og selv om han hurtigt havde opgivet at tælle, mente han at kunne påstå, at der alene i det år var produceret flere titler om metaforen end i hele tankens historie før 1940. Ved hjælp af sin lommeregner havde han så ekstrapoleret, at hvis denne udvikling fortsatte, ville der i år 2039 være flere metaforstuderende end mennesker!<sup>1</sup>

Dette er naturligvis mildest talt en *hyperbel*, altså en lille retorisk figur, som Booth ryster ud af ærmet for at fange tilhørernes interesse allerede fra start. Men den afspejler alligevel den kendsgerning, at studiet af metaforen navnlig siden midten af 1960'erne har været voldsomt accelereret, også og måske især uden for litteraternes traditionelle fagkreds.

Ligesom for dametøjets vedkommende kan det have sine vanskeligheder at årsagsbestemme de modebølger, der med jævne mellemrum overskyller den akademiske verden. Hvad interessen for – eller fascinationen af – metaforen angår (den synes at have bidt sig så godt fast, at dens foreløbige historie snart kan skrives), kan man dog nævne som et elementært, fælles træk ved de i øvrigt meget forskelligartede analytiske bestræbelser, at man her for første gang synes at tage metaforen alvorligt som andet og mere end enten et eksklusivt poetisk fænomen eller et retorisk trick – og man fokuserer hermed på aspekter af metaforen, som traditionelt kun har været perifert behandlet eller blot nævnt i forbigarten. Ikke mindst peger man på den kendsgerning, at metaforen – og sprogets figurativitet generelt – er *irreduktibel*: Man kan, som I.A. Richards har gjort opmærksom på, vanskeligt komme igennem tre sætningers almindelig prosa uden den, og prøver man at undgå den, kan man kun forsøge at gøre dette ved at opdage den. Og selv om ethvert metaforisk udsagn – for en logisk eller semantisk betragtning – er umiddelbart absurd, for så vidt man hævder om en »ting«, hvad den oplagt for enhver ikke er, kan man alligevel naivt

spørge: Hvis metaforbrugeren ikke mente, hvad han sagde, hvorfor sagde han så ikke noget andet i stedet?

Det er denne specifikt *betydningsmæssige* funktion, i videre forstand også kognitivt og erkendelsesmæssigt, der har været genstand for forskning i en årrække – og her har det første problem bestået i at komme ud over en traditionsrig opfattelse, cementeret siden den antikke retorik, ifølge hvilken metaforen – og sprogets øvrige figurer – repræsenterer noget *uegentligt*, der i grunden intet har med selve *sagen* at gøre. I *De oratore*, der er skrevet i dialogform med taleren Crassus som *stand in* for forfatteren, noterer Cicero således:

»De ord, vi anvender, er enten ‘egentlige’ [propria] [ ...], så at sige ægte [certa] betegnelser for tingene, ikke langt fra at være kommet til verden [nata] sammen med dem; eller de er ‘overførte’, d.v.s. at de på en måde er anbragt på et sted, hvor de ikke hører hjemme; – eller, som det tredje, ‘nydannelser’, d.v.s. ord vi selv laver«. <sup>2</sup>

Ifølge Cicero er metaforen oprindeligt opstået som *katakrese* (dvs. et »lånt« udtryk, der udfylder en lakune i det eksisterende ordforråd som i bjergets *fod*, møllens *vinger* osv.); men:

»Oprindeligt skabt af nødvendigheden, dikteret af mangel og fattigdom, har den efterhånden vundet udbredelse takket være sin tiltalende og behagelige virkning. Ligesom nemlig klædedragten oprindeligt blev opfundet for at beskytte os mod kulden og sidenhen efterhånden også kom til at tjene kroppens udsmykning og værdige fremtræden, således er metaforen indført af nød, men har fundet udbredelse, fordi den vækker behag.« <sup>3</sup>

Det er imidlertid karakteristisk, at Cicero ikke er meget for at komme ind på disse »overførte« udtryk og selv kun gør det nødtvungen: Det drejer sig om »ganske dagligdags foreteelser [...]. Gud og hvermand har jo doceret disse ting, undervist i dem og til og med skrevet lærebøger i dem. Men jeg skal imødekomme dit ønske...«. <sup>4</sup> (»Tonen er udpræget nonchalant«, bemærker den danske oversætter, Thure Hastrup, i sin indledning.) Langt mere magtpåliggende for Cicero, her i forbindelse med den rent sproglige udformning af talen, *elocutio*, er en gennemgang af prosarytmen, der afbrydes med bemærkningen: »Tænk, om I havde valgt disse og tilsvarende ting til emne for vor drøftelse, fremfor disse barnlige problemer med ‘ord i overført betydning’!«. <sup>5</sup>

Nonchalancen er i overensstemmelse med den opfattelse, at metaforen findes for at bidrage til »talens udsmykning og forskønnelse«, <sup>6</sup> for at tilføre den

»et moment af brillans«,<sup>7</sup> kort sagt for at »fremhæve og kaste glans over talen, som lige så mange funklende stjerner på himlen«. <sup>8</sup> Dette kræver en ikke ubetydelig dygtighed, ligesom når kvinder skal pynte sig, men det kan dog også anbefales at være varsom med virkemidlerne:

»Ligesom der siges at være visse kvinder, hvem selve dette at være uden pynt klæder, således glæder denne jævne stil selvom den er ufriseret. I begge tilfælde kommer der noget mere charmerende frem, men på diskret vis. Her vil alle påfaldende prydelser som perler være borte, og heller ikke krøllejernet vil blive taget i brug. Skønhedsmidler som kunstigt hvidt og rouge vil være bandlyst. Smagfuldhed og enkelhed vil alene blive tilbage«. <sup>9</sup>

Som man ser, anvender Cicero selv metaforer med smag og elegance, hvilket ikke er bemærkelsesværdigt. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at metaforikken hos ham – og hos alle andre retorikere – også synligt gennemtrænger diskursens *teoretiske* dele, helt ned i de centrale definitioner. Klædedragtsmetaforen er et kapitel for sig: Den formulerer en god del af retorikkens sprogfilosofi (hos Quintilian væves den til fuldkommenhed, fristes man til at sige), og betragter man Ciceros ovenfor citerede tredeling af ordforrådet, er det ligeledes iøjnefaldende, at forholdene mellem tingene og de »egentlige« betegnelser for dem sammenlignes med en *tvillingefødsel*: De er så at sige kommet til verden samtidig, er ikke født (nata) i et og samme øjeblik, men *næsten*. Der findes altså et naturligt bånd mellem tingene og disse egentlige ord for dem, og slægtskabet er *sikkert* (certa), hævdes det. På denne måde bliver metaforen ikke blot et ekstra behageligt indslag i diskursen, et krydderi, kolorit: Den gennemtrænger selve *tanken*, er uadskillelig fra det, der bliver sagt. Parafraaseres den, bliver teorien en anden.

Aktuelt er det måske den kognitive semantik, lingvisten G. Lakoff udformer, der mest grundigt belyser disse forhold. Et par af hans senere værker er efterhånden velkendte. Mindre kendt er det nok, at han på sin avancerede måde arbejder i forlængelse af en enkel tanke, der blev introduceret af nykritikens nestor, I.A. Richards. Det er denne linje, der med let hånd introduceres i det følgende:

## *I.A. Richards*

I 1936 fremfører I.A. Richards i en række forelæsninger, udgivet samme år som *The Philosophy of Rhetoric*, en kritik af den klassiske opfattelse af meta-

foren, som senere – navnlig formidlet gennem M. Black (1962) – får en central betydning i det angelsaksiske miljø. Fra Richards side er der egentlig kun tale om en »ansats«, dvs. en skitse til en generel teori: Kritikken er overordentlig summarisk, og der introduceres kun ganske forsigtigt et par få grundbegreber, der ikke desto mindre har givet anledning til det, man kalder for det »interaktionistiske« synspunkt. Kritikken kan kort resumeres med gengivelse af følgende statement:

»Gennem retorikkens historie er metaforen blevet behandlet som et slags lykkeligt trick med ordene, en mulighed for at udforske deres tilfældige egenskaber for bevægelighed, noget, der passer lejlighedsvis, men kræver usædvanlig færdighed og forsigtighed. Kort sagt, en gratie eller et ornament eller en *tilføjet* kraft i sproget, ikke dets konstituerende form«. <sup>10</sup>

En hovedanklage er altså, at synet på metaforen har været for snævert: Man har gjort den til et spørgsmål om udskiftning og forskydning af ord og dermed indskrænket sig til nogle få af metaforens modi i stedet for at betragte den som sprogets »allestedsnærværende princip« <sup>11</sup> – og her indfører Richards så en psykologisk tese: Metaforen er fundamentalt set en forbindelse, et samkvem mellem *tanker*. Det er selve *tanken*, som er metaforisk. Den bevæger sig frem gennem sammenligninger, og sprogets metaforer stammer herfra.

For at artikulere sit eget synspunkt citerer Richards Dr. Johnson, der – ganske vist stadig inden for rammerne af en klassisk opfattelse – sagde: »Hvad det metaforiske udtryk angår, så er det en stor fortrinlighed i stilen, for det giver os to ideer i stedet for en« <sup>12</sup> – og Richards egen, sammentrængte formulering lyder: »Når vi bruger en metafor, har vi to tanker om forskellige ting, som er aktive sammen og bæres af et enkelt ord eller en enkelt sætning, hvis mening er resultatet af deres interaktion«. <sup>13</sup>

Det er denne *interaktion*, der er det væsentlige for Richards. Den ene idé substituerer ikke den anden: De virker sammen, udgør to uadskillelige, så at sige komplementære halvdele af en ubrydelig helhed. Rent terminologisk har man derfor brug for ordet »metafor« som udtryk for *hele* enheden, og for de to, uadskillelige halvdele foreslår Richards så hhv. *the tenor* (»hovedindholdet«, men også »forløb«, »bane«) og *the vehicle* (»fremførings- eller befordringsmidlet«). Det drejer sig herefter om at finde ud af, hvilke særlige relationer disse metaforens to halvdele indtager i forhold til hinanden.

Det, der forkastes med tesen om de to termers ligelige betydning, er først og fremmest de traditionelle distinktioner mellem »den oprindelige idé« vs. »den lånte«, »det, der virkelig bliver sagt eller tænkt« vs. »hvad det bliver

sammenlignet med«, »meningen« vs. »metaforen« eller slet og ret »ideen« vs. »dens billede«. Særligt misvisende er ifølge Richards udtryk som »figur« eller »billede«, for de fører til en »sammenblanding med den betydning, ifølge hvilken et billede er en kopi eller en genoplivning af en sanseperception, og dette har fået retorikere til at mene, at en stilfigur (*figure of speech*), et billede eller en forestillet (*imaginative*) sammenligning må have noget at gøre med tilstedeværelsen af billeder – i denne anden betydning – i sjælens øje eller sjælens øre. Men det er selvfølgelig ikke nødvendigt. Der behøver ikke at komme billeder af denne slags ind på noget tidspunkt«. <sup>14</sup> Den måde, en stilfigur arbejder på, mener Richards, har derfor ikke nødvendigvis noget at gøre med, hvordan billeder – forstået som kopier eller fordoblinger af perceptioner – kan »bakke ordene op« for læseren eller forfatteren. De kan være relevante i særlige tilfælde for visse læsere, men i så fald er det snarere et spørgsmål om individualpsykologi, der her er bragt på bane, for »ordene kan klare næsten alt uden dem, og vi må ikke bringe nogen antagelse om deres nødvendige tilstedeværelse ind i vor almene teori«. <sup>15</sup> Det, der mere generelt afvises med denne »antitese«, er forestillingen om, at der altid ligger noget *visuelt* til grund for den mere abstrakte tankeproces. Richards citerer her Shakespeare:

»If thou didst ever hold me in thy heart  
Absent thee from felicity awhile  
And from this harsh world draw thy breath in pain  
To tell my story«.

Og han fastslår: »Man behøver ikke at *se* noget, mens man læser dette, og ordene fungerer afgjort ikke ved at få os til at se noget som helst«. <sup>16</sup>

Richards benægter på ingen måde, at *the vehicle* kan have en rent udsmykende funktion i forhold til *the tenor* (den term, der hos ham bevarer den nærmeste tilknytning til franskmændenes *sens propre*): Der er tale om en art kontinuum i interaktionsmønstret, en skala, hvor nålen kan standse op forskellige steder i forskellige litterære perioder: *The vehicle's* ornamentale funktion er således fremherskende i 1700-tallet – og fra skalaens modsatte ekstrem (som for Richards godt nok er en »contemporary fashionable aberration«) henter han André Bretons doktrin om, at poesiens højeste opgave består i at sammenligne to genstande, der befinder sig længst muligt fra hinanden i henseende til natur, og bringe dem sammen på en pludselig og slående måde (»*les mettre en présence d'une manière brusque et saisissante*«; man kan her tænke på surrealisternes yndlingslogan, Lautréamonts »smuk som det tilfældige møde mellem en paraply og en symaskine på et dissektionsbord«).

Interaktionsforholdet mellem *tenor* og *vehicle* uddyber Richards bl.a. i en lille analyse af nogle linjer fra 1700-tals poeten Denham, umiddelbart rettet til Themsens:

»O could I flow like thee, and make thy stream  
My great exemplar as it is my theme!  
Though deep, yet clear; though gentle, yet not dull;  
Strong without rage; without o'erflowing, full«.

Man kan her sige, at digterens bevidsthedsstrøm – eller ønsket om strømning – er *the tenor*, mens floden er *the vehicle*; men man bemærker i de sidste to linjer en gentagen skiften plads mellem de to positioner: »Though deep, yet clear« beskriver rent bogstaveligt floden, *the vehicle*, og sjælen afledt eller metaforisk. I »Though gentle, yet not dull«, beskriver »gentle« sjælen bogstaveligt og – omvendt – floden metaforisk, mens »dull« – formoder Richards – igen går fra floden til sjælen. »Strong without rage« går for ham ubestrideligt fra sjælen til floden, mens »without o'erflowing, full« igen går fra floden (»does it not?«) tilbage til sjælen.

Kigger man imidlertid nærmere på de ord, der i lige grad synes at kunne gå på såvel sjælen som floden – *deep*, *clear*, *gentle*, *strong*, og *full* – finder man, at lighederne mellem *tenor* og *vehicle* er mindre væsentlige, og at *the vehicle*, floden, i større eller mindre grad fremstår som et påskud for at sige noget om sjælen, der ikke kunne siges om floden. Et eksempel er *deep*, der i forbindelse med floden betyder noget i retning af »vanskelig at krydse, farlig, kan besejles«, mens ordet anvendt om sjælen konnoterer »mystisk, der foregår en masse, righoldig viden og magt, noget, der ikke let kan gøres rede for, som handler ud fra vigtige og alvorlige grunde«. Det, linjerne således siger om sjælen, kommer ikke fra floden. Men, tilføjer Richards, »*The vehicle* kontrollerer stadig den måde, *the tenor* dannes på. Det bliver straks klart, hvis vi prøver at erstatte floden med fx en kop the!«. <sup>17</sup> Selv om der ret beset ikke er nogen slående lighed mellem en sjæl og en flod, så er det altså alligevel ikke helt ligegyldigt, hvilket »billede«, man anvender.

Som det fremgår af dette korte resumé, der ikke kommer hele vejen omkring, er Richards tanker ufærdige og ikke helt klare; og den almene teori, der hentydes til, bliver ikke udformet. Følgende kan dog fastholdes:

Først og fremmest understregningen af, at metaforen er en enhed, bestående af to termer, af hvilke den ene ikke restløst kan substituere den anden. Om end den ene term kun er implicit til stede i det metaforiske udtryk, så virker metaforen kun, når de to termer er »aktive sammen«, når de interagerer i en bestemt type forhold, hvis karakter skal fastlægges nærmere. Ifølge dette syns-

punkt skal metaforen i en vis forstand læses »bogstaveligt«, for så vidt der ikke er tale om at sige ét og mene noget andet: Man bruger i sidste instans metaforer, fordi der ikke *er* andre måder til at sige, det man mener.

Hermed afvises ideen om metaforen som et essentielt *stilistisk* fænomen, og den gøres i stedet til udtryk for en fundamental egenskab ved *tanken*: »Bevidstheden er et forbindende organ (*The mind is a connecting organ*), den arbejder kun ved at forbinde, og den kan forbinde hvilke som helst to ting på et uendeligt stort antal måder«. <sup>18</sup> Samtidig afvises en naiv realisme, der giver den lighed eller analogi, metaforen arbejder med, et *fundamentum in re*: Ligheden er skabt, snarere end forudsat; den har ikke sin umiddelbare oprindelse i tingsverdenen, hvorfra den skulle tilflyde bevidstheden gennem perceptionen, men sættes, etableres i og med metaforen.

### *Max Black: Metaforen som »filter«*

Filosoffen M. Black, der godt 25 år senere tager tråden op efter Richards, <sup>19</sup> kommenterer bl.a. dette udsagn: »*De fattige er Europas negre*«. Her siges noget om Europas fattige, konstaterer han – med hvad præcist? At de udgør en undertrykt klasse? At selve deres eksistens repræsenterer en skændsel i forhold til samfundets officielle idealer? Eller at fattigdom er arvelig og uundgåelig?

Isoleret betragtet giver udsagnet ikke svar på disse spørgsmål, men under alle omstændigheder kan man sige, at metaforen giver anledning til en *betydningsekstension* som følge af den særlige interaktion mellem de to termer: Ordet »negre« får i den givne kontekst en betydning, som hverken er identisk med den, det har i »bogstavelig« anvendelse – eller med nogen af de parafraiser (fx »undertrykt klasse«), det kan substitueres med i sætningen. Læseren skal altså på én gang holde rede på den »gamle« og den »ny« betydning.

Spørgsmålet er så, hvorledes denne meningssekstension kommer i stand. Black uddyber her med reference til et mindre kontroversielt udsagn, en variant af *homo homini lupus*: »*Mennesket er en ulv*«. Her er der tale om en forbindelse mellem to emner: Hovedemnet (*the principal subject*), Mennesket eller menneskene, og et underordnet emne (*subsidiary subject*), Ulven eller ulvene. Når sætningen på trods af, at den er falsk i logisk forstand, ikke desto mindre befordrer en mening, skyldes det, at den aktiverer det, Black kalder for et *system af associerede almindeligheder (commonplaces)*, <sup>20</sup> der er latent til stede hos læsere, der ikke er uvidende om ulve (det er vilde og glubske dyr, kødædende, jager i flok, er snu og lumske, også ådselædere – og de optræder desuden i en lang række kendte dyrefabler og eventyr). Det væsentlige i forbindelse med disse »almindeligheder« – dette system af indgroede forestil-

linger er altså ikke, om de er sande, om de finder nåde for ekspertens blik (som når børn eller uoplyste personer klassificerer hvaler som fisk eller edderkopper som insekter). De skal først og fremmest være disponible og let aktiverbare, kunne fremkaldes let og utvungent hos den forudsete modtager.

I metaforen sker da det, at disse »almindeligheder« bliver relateret til hovedemnet, der hermed får tilkoblet en række associationer, det ikke normalt er belastet med. Anderledes udtrykt: Ulvemetaforen *organiserer* vort syn på mennesket; ligesom et *filter* lader den kun bestemte, udvalgte egenskaber passere (vildskab, glubskhed osv.) på bekostning af andre, så at sige mere »menneskelige« egenskaber. Et tilsvarende eksempel har man ifølge Black, hvis et krigerisk slag bliver beskrevet med skaktermer: Herved fremhæves visse af krigenes *aspekter* (den militære strategi, den kølige vurdering af »gevinst« og »tab«), mens andre bortfiltreres (ligstanken, de afrevne lemmer osv.).

Tager man Blacks filter-metafor på ordet, får man i hvert fald følgende: Metaforen *gør* noget; idet den filtrerer, skaber den både passage og holder tilbage – og idet den selekterer, *organiserer* den. Black går derfor også til angreb på det, man kunne kalde for retorikkens »lighedstanke«: At det er ligheden – eller analogien – mellem den bogstavelige mening,  $m$ , og den overførte mening, der i første omgang tillader substitutionen eller funktionen  $f(m)$  – og som i anden omgang leverer selve den nøgle, der gør det muligt for læseren at applicere den omvendte funktion,  $f^{-1}$ , og således opnå  $f^{-1}(f(m))$ , dvs.  $m$ . Forstået på denne måde bliver stilistikken en lære om reversible funktioner. Når forfatteren siger det *modsatte* af, hvad han mener, har vi ironien; når han overdriver, har vi hyperblen osv. I stedet fastholder Black så, at metaforen rent faktisk *yder* noget, en meningsekstension, som ikke kan bortreduceres.

## Lakoff & Johnson: Begrebernes metaforiske status

En meget *vidtgående* formulering af det interaktionistiske synspunkt (‘en diskussion er en rejse’), *understøttet* af et omfattende eksempel materiale (‘en teori er en bygning’), finder man i et værk, der er *udsprunget af et frugtbart samarbejde* (‘ideer er planter’) mellem lingvisten G. Lakoff og filosofen M. Johnson,<sup>21</sup> som mere end blot følger den *trend*, der i de senere år er blevet kendt under navnet *cognitive science*.

Budskabet er, at metaforen – og troperne generelt – gennemtrænger dagliglivet, ikke blot i sproget, men også i vore tanker og handlinger: At det begrebs-system, som ikke alene styrer vor virkelighedsopfattelse, men også vor daglige gøren og laden ned til de mindste, konkrete detaljer, i bund og grund er metaforisk (som et morsomt eksempel, der vil vække minder hos semiotikere *selon*



R. Barthes, nævnes Los Angeles-borgernes forkærlighed for i deres fritid at køre forbi Hollywood-stjernernes huse: Her involveres metonymien 'hjemmet står for personen' og metaforen 'fysisk nærhed er personlig nærhed'.) Der skelnes mellem tre hovedtyper af metaforer, som introduceres efter, hvor basale de er:

1) *Orienterende metaforer*: Mest basale er de orienterende metaforer, der har deres oprindelse i den strukturering af rummet, mennesket foretager ud fra oplevelsen af egenkrop og motoriske funktionsmuligheder i rummet, dvs. spatiole dikotomier som 'op/ned', 'ind/ud', 'foran/bagved', 'nær/fjern', 'dyb/overfladisk', 'central/perifer'. Disse spatioleiseringer har den egenskab, at de systematisk og sammenhængende organiserer hele begrebsområder ud fra enkle fysiske forhold, 'op/ned'-distinktionen fx på følgende måder:

'Lykkelig er op; trist er ned': Jeg føler mig *højt oppe*. Det *løftede* mit humør. Han er i *højt* humør. Mit humør *sank*. Jeg er *nedtrykt*. Han er virkelig *langt ned* for tiden. Hun *faldt ned* i en depression.

'Sundhed og liv er op; sygdom og død er ned': Hans helbred er *på toppen*. Hans formkurve er *stigende*. Lazarus *steg op* fra de døde. Hans helbredstilstand er på vej *ned*. Han *gik ned* med influenza.

'Kontrol og magt er op; underkastelse og afmagt er ned': Jeg har kontrol *over* hende. Jeg har *fod på* situationen. Han er *på højden* af sin magt. Hans magt er *stigende*. Hans styrke *overgår* min. Han er *under* min kontrol. Han *faldt* fra magten. Hans magt er for *nedadgående*.

'Mere er op; mindre er ned': Antallet af bøger, der udgives hvert år, bliver ved med at *stige*. Min indkomst *steg* sidste år. Den kunstneriske aktivitet i Odense er *gået ned* i år. Hun er *under* atten år. Hvis det er for varmt, så *skru ned* for radiatoren.

Stort set er der i disse eksempler tale om, at godt er op, mens dårligt er ned (bemærk også, at strukturalistiske tekstanalytikere, der korrelerer tematiske modsætninger v.h.j.a. brøkstreger, automatisk placerer de positivt evaluerede termer *over* brøkstregen, de negativt evaluerede *under* brøkstregen). Mest fundamental er dog under alle omstændigheder distinktionen 'mere er op vs. mindre er ned' (jvf. »Min trækprocent er *steget* i år«; »Kriminaliteten blandt unge er *faldet*«).

2) *Ontologiske metaforer*. A) *Entitets- og substansmetaforer*: Mange af de fænomener, der er vigtige for os, er enten så abstrakte (det gælder fx de fleste samfundsøkonomiske fænomener) eller så konturløse (psykologiske fænomener, navnlig fra følelseslivets område, men også begreber som »idé« og »tid«), at det er vanskeligt at forholde sig til dem. Vi er derfor tilbøjelige til at forstå dem ud fra mere håndterlige, let fattelige størrelser, først og fremmest fysiske *objekter* og *substanser*. Fænomener (begivenheder, aktiviteter, tilstan-

de), der ikke i sig selv er fysiske objekter eller substanser, kan dermed behandles som distinkte entiteter, og på den måde bliver de lettere at *referere* til, lettere at *gruppere* og *klassificere*, lettere at *kvantificere*. Lakoff & Johnson giver bl.a. følgende eksempler:

‘Inflationen er en entitet’: *Inflationen sænker* vor levestandard. Eksport-erhvervene er *inflationens ofre*. Køb af fast ejendom er borgernes bedste *mid-del mod inflationen*. Vi må *bekæmpe inflationen*. *Inflationen fører os* mod afgrunden.

Denne gøren fænomener, der ikke umiddelbart optræder som fysiske størrelser, til entiteter, er tilsyneladende en forudsætning for, at vi overhovedet kan give dem en »plads« i vor erfaringsverden og søge at forstå dem og forholde os til dem. De følgende sætninger er eksempler på, at metaforer (troper) kan varetage forskelligartede kognitive funktioner:

Referere: *Landets ære* er på spil i denne krig. Kvantificere: Det vil kræve *en masse tålmodighed* at fuldføre denne opgave. Identificere aspekter: Den *grimme side af hans personlighed* kommer frem under pres. Identificere årsager: *Mangelen på moralsk styrke* har reduceret USA’s indflydelse i verden. Sætte mål og motivere handlinger: Hun så ægteskabet som *løsningsen på sine problemer*.

De fleste af disse udtryk, anfører Lakoff & Johnson, opleves ikke som metaforiske. En af årsagerne er her, at de ontologiske metaforer – ligesom de orienterende – kun tjener en begrænset række formål (referere, kvantificere osv.). Og dette, at man blot ser et ikke-fysisk fænomen som en entitet eller en substans, siger ikke i sig selv så forfærdelig meget om det. De ontologiske metaforer kan imidlertid elaboreres på forskellig vis; i vor kultur kan metaforen ‘psyken (*the mind*) er en entitet’ fx have følgende udformninger:

‘Psyken er et skrøbeligt objekt’: Hans ego er meget *skrøbeligt*. Du skal *behandle ham forsigtigt*, da hans kone lige er død.

Han *brød sammen* under forhøret. Oplevelsen *knuste* ham. Jeg *går i stykker*, hvis det fortsætter på denne måde.

‘Forstanden (*the mind*) er en maskine’: Jeg kan ikke rigtig få dette problem *kværnet igennem*. Min hjerne *fungerer* ikke i dag. Nu *kører* det! Vi har arbejdet hele dagen med dette problem, men nu er *dampen sluppet op*. Se at *komme op i omdrejninger!*

Metaforerne præsenterer her forskellige slags objekter og leverer dermed forskellige slags *modeller* for, hvad psyken er, og hvordan den fungerer. De gør det altså muligt at identificere *aspekter* af bevidsthedens virksomhed. Maskinmetaforen fremstiller således kognitionen som noget, der kan være i gang eller i stå, kan have et bestemt effektivitetsniveau, en produktionskapacitet, en indre mekanisme, en energikilde og nogle produktionsbetingelser.

B) *Container-metaforer*: Som fysiske væsener er vi adskilte og afgrænsede fra omverdenen i kraft af vor hudoverflade og skelner dermed det ydre fra det indre. I biologisk forstand er vi altså en slags beholdere, containere, med en afgrænset overflade og en ind/ud-orientering, og vi kan fyldes/tømmes gennem relevante kroppsåbninger.

Metaforisk kan container-modellen anvendes om emner, der ikke selv er fysisk afgrænsede, fx på det psykologiske område (hos den engelske psykoanalytiker, W. Bion, er *container*, *contained*, *containment* således systematiske termer; jvf. »Jeg kan ikke rumme de følelser«; »Patienten kan ikke rumme sin angst«). Lakoff & Johnson giver bl.a. følgende eksempler:

‘Vitalitet er en substans’: Hun er *fuld* af energi. Han er *tømt* for energi. Kl. otte om aftenen *har* jeg ikke mere energi *tilbage*. Jeg er helt *drænet*.

‘Livet er en container’: Hans liv er *tomt*. Hendes dagligdag er *fylt* med aktiviteter. Hans tilværelse *rummer* mange sorger.

Interessant i en sprogteoretisk sammenhæng er Lakoff & Johnsons henvisning til M.J. Reddy.<sup>22</sup> Denne har påvist, at en stor del af det sprog, vi anvender om sprog, er struktureret ifølge en kompleks metafor, *the conduit metaphor* (»kanalmetaforen« eller, med P. Aa. Brandts udtryk, »rørpostmodellen«), der selv kan analyseres således: ‘Ideer (eller betydninger) er objekter’. ‘Sproglige udtryk er containere’. ‘At kommunikere er at sende’.

Ifølge denne opfattelse består den sproglige aktivitet i, at den talende (eller som pragmatikerne netop siger: *Afsenderen*) putter ideer (genstande) i ord (containere) og herefter sender dem (gennem en rørledning) til en tilhører (modtager), som tager ideerne/genstandene ud af ordene/containerne igen. Reddy eksemplificerer denne metafor med flere end hundrede forskellige udtryk på engelsk, der efter hans vurdering subsumerer 70% af de vendinger, vi bruger, når vi taler om sproget. Holder vi os til container-aspektet, kan følgende eksempler nævnes: ‘Ord er containere’: Hans tale bestod af lutter *hule* ord. Jeg kan ikke rigtig få *sat* mine tanker *i* ord. Hans ord var *fylt* med følelse. Denne artikel er fuldstændig *meningsløs*. (Ortodokse tilhængere af »rørpostmodellen« eller »kanalmetaforen« mener som regel, at ord og sætninger har betydning i sig selv, uafhængigt af konteksten, og derfor fungerer modellen bedst i de situationer, hvor der ikke findes kontekstforskelle, dvs. hvor de kommunikerende på forhånd forstår det samme med sætningerne.)

3) *Strukturelle metaforer*. Strukturelle metaforer kan bygge på eller forudsætte orienterende og ontologiske metaforer; men karakteristisk for dem er først og fremmest, at de delvist strukturerer et begreb v.h.j.a. et andet begreb, der selv er velstruktureret og klart afgrænset (og altså ikke blot refererer til en entitet eller en substans). Struktureringen er delvis, for så vidt det, Richards kalder for *the vehicle* og Black for *subsidiary subject*, kun fremhæver et be-

stemt *aspekt af the tenor* eller *the principal subject*. Den strukturelle metafor fungerer altså også ifølge Lakoff & Johnson som »filter«. Et eksempel er:

‘Diskussion (argumentation) er krig’: Dine påstande kan ikke *forsvares*. Han *angreb* hvert eneste svagt punkt i min argumentation. Jeg *ødelagde* hans argumenter. Jeg har aldrig *vundet* i en diskussion med ham. Er du uenig? OK, så *skyd løs!* Hvis du bruger den *strategi*, vil han *tvære dig ud*. Han skød alle mine argumenter *i sænk*. Hans argument *ramte plet*.

Lakoff & Johnson kommenterer selv således: »Det er vigtigt at indse, at vi ikke bare *taler* om diskussion med krigsudtryk. Vi kan rent faktisk vinde eller tabe diskussioner. Vi ser den person, vi diskuterer med, som en modstander. Vi angriber hans positioner og forsvarer vore egne. Vi vinder og taber terræn. Vi planlægger og benytter strategier. Hvis vi finder ud af, at en position ikke kan forsvares, forlader vi den og bruger en ny angrebslinje. Mange af de ting, vi *gør*, når vi diskuterer, er delvist struktureret af krigsbegrebet. Skønt der ikke forekommer et rent fysisk slag, er der et rent verbalt slag, og diskussionens struktur – angreb, forsvar, modangreb osv. – afspejler dette. Det er i denne forstand, at metaforen ‘diskussion (argumentation) er krig’ er en af dem, vi lever med i vor kultur; den strukturerer de handlinger, vi foretager os, når vi diskuterer.«<sup>23</sup>

Nu gælder det generelt, at selve den systematik, der gør det muligt at forstå et aspekt af et begreb i form af et andet (*in casu* diskussionens martialske dimension), nødvendigvis skjuler andre aspekter af samme begreb. Når krigsmetaforen altså alligevel kun fremhæver ét eller nogle (om end i dette tilfælde måske temmelig mange) af diskussionens aspekter, skyldes det, at vi i »kampens hede« er tilbøjelige til at overse diskussionens karakter af *samarbejde*: At den rent faktisk forudsætter en aktiv og ofte tålmodig lytten, en grundig sætten sig ind i og refleksion over den andens synspunkter osv. En person, der diskuterer med dig – selv den argeste modstander – kan, selv om hans hensigt ikke engang skulle være at nå frem til en fælles forståelse (en »fred«), ikke desto mindre ses som én, der mener, at dine synspunkter er så væsentlige, at de fortjener at blive nedgjort, og som til dette formål *ofrer dig sin tid*. Og tid er – som Lakoff & Johnson ofte gentager – ‘en begrænset resurse’, der skal økonomiseres med, holdes regnskab med, som skal bruges rigtigt, udnyttes på mest hensigtsmæssige måde – i hvert fald i vor kultur -, selv i »fritiden«. Typiske formuleringer er her: »Er det tiden *værd*« eller »Tak, fordi du gad *ofre* mig din tid« – fordi ‘tid er et værdifuldt gode’, eller mere kontant: ‘tid er penge’.

Den metaforiske strukturering er altså altid *partiel*. Nogle af de muligheder, metaforen »rummer«, anvendes, andre ikke. Betragt fx følgende eksempler:

‘Teorier er bygninger’: Hvordan *funderer* du din teori? Teorien skal *understøttes* med *solide* argumenter. Teorien *står eller falder* med *styrken* af dette argument. Hans argumenter *falder fra hinanden*. Glossematikken forblev en *ufuldendt bygning*. Hegel er en af filosofiens store *systembyggere*. For Marx var økonomien *basis*, ideologien *overbygning*.

I denne *konventionelle* metafor refereres der stort set kun til »fundament«, »bærende konstruktioner« og »færdig/ufærdig bygning«, mens muligheder som »værelser«, »korridorer«, »vandør« osv. udelades. Disse »bortfiltrerede« emner kan så til gengæld udnyttes i egentlige *innovative* metaforer som fx:

*Hans teori har tusinder af små rum og lange, snoede korridorer. Hans teorier er Bauhaus med al deres pseudofunktionelle enkelhed. Han foretrækker massive, gotiske teorier med masser af rosetter og små sidealtre. Komplekse teorier har som regel problemer med rør- og ledningsarbejdet.*

De allerfleste af de metaforer, Lakoff & Johnson analyserer, er dog af den konventionelle slags: De, der gennem tidens »brug« er blevet så »slidte«, at de har mistet deres metaforiske »præg« og nu er blevet til gængse udtryk, stående vendinger (eng. *figures of speech*), faste bestanddele af sprogets kode. Lakoff & Johnsons pointe er imidlertid, at disse metaforer ikke desto mindre stadig *er* der, og at de – som Derrida ville sige – *altid allerede* strukturerer vor erfaring, selv om vi ikke oplever det sådan til daglig. Men ikke mindst i disse tider, hvor der tales meget om »internationalisering« og »tværkulturel forståelse«, er der god grund til at *fokuserer på det selvfølgelige*, da vi – generelt sagt – er mest determinerede og altså allermindst frie dér, hvor vi allermindst aner det. Som eksempler på sådanne – i hvert fald i den vestlige verden – kulturelt baserede grundfigurer kan man nævne metaforerne ‘arbejde er en resurse’ og ‘tid er en resurse’, der begge forudsætter ontologiske metaforer som ‘arbejde er en substans’ og ‘tid er en substans’. Ved at identificere såvel arbejdsaktiviteten som tiden med materielle resurser (råmaterialer og brændstoffer, der forbruges progressivt og hensigtsmæssigt i fremstillingen af produkter), kan både arbejdet og tiden – ligesom disse målelige substanser – *kvantificeres* temmelig præcist og tilkendes en *værdi* (man kan her eksemplarisk tænke på samlebandsarbejdet og F.W. Taylors arbejdsstudier til beregning af akkordløn), jvf. følgende udklip fra *San Francisco Chronicle*, 14. november 1984:

»Medarbejdernes store tidsrøveri.

Medarbejdere over hele nationen vil i år stjæle tid til en værdi af 150 mia. dollars fra deres jobs i form af det, en beskæftigelsesekspert betegner som »bevidst og vedvarende misbrug« af betalte arbejdstimer.

En undersøgelse, offentliggjort af Robert Half International Inc., viser, at tyveri af arbejdstid er Amerikas forbrydelse nr. 1 mod erhvervsli-

vet, og at den overgår den samlede virkning af medarbejdernes rapseri, forsikringssvindel og underslæb.

Robert Half, direktør for firmaet af samme navn, siger, at tid er den mest værdifulde resurse i erhvervslivet, fordi »den kan ikke erstattes, indhentes eller suppleres.«

Han definerer tidsrøveri som at forlade arbejdet for tidligt eller ankomme for sent, forlængede frokostpauser, umådeholdne private telefonsamtaler, at pleje private forretninger i arbejdstiden, uberettigede sygedage og evig sludren ved kaffeautomaten.

Undersøgelsen viser, at det gennemsnitlige ugentlige tidsrøveri pr. medarbejder beløber sig til 4 timer og 22 minutter.<sup>24</sup>

Utvivlsomt føler hverken den citerede »ekspert« eller den loyalt refererende journalist, at de her er med til at udbrede metaforisk tale, for metaforen (eller det lille sæt af systematisk ordnede metaforer, der her er tale om) gennemtrænger den sociale diskurs i den grad, at man mister blikket for dens metaforiske karakter og i stedet – i dette tilfælde – ser den som en objektiv karakteristisk af, hvad tid »i virkeligheden« er. På denne måde kommer metaforen til at fungere som *kognitiv model*, men som bekendt kan bl.a. antropologerne fortælle os, at metaforene 'arbejde/tid er en resurse' ingenlunde er universelle, hvilket adskillige udstationerede, vestlige eksperter i forskellige udviklingslande kommer til at opleve på en meget kontant måde.

Det skal her nævnes, at Lakoff senere – i en bog fra 1989, *More than Cool Reason*, skrevet sammen med litteraten M. Turner – tager eksplicit afstand fra det, der under et kaldes for »Interaktionsteorien« om metaforen. Der nævnes ingen navne (ingen nævnt, ingen glemt), og kritikken forholder sig således dydigt til det generelle; men det fremgår, at både A.I. Richards og M. Black må have været i tankerne. Lakoffs egen teori kan ikke siges at have ændret sig afgørende i mellemtiden, men der er indført nogle nye, præciserende begreber – og meget kort kan positionen resumeres således:

Der findes en række »grundmetaforer« (*basic metaphors*) (det oplyses ikke, hvor mange, og det er nok også umuligt at sige, men der opereres med en meget lang liste). Disse metaforer (den generelle formel er stadig: A er B, fx Livet er en rejse) er en del af det fælles begrebsapparat, som deles af medlemmerne af en given kultur. De er systematiske, for så vidt der findes en fast korrespondance mellem strukturen i det område, der skal forstås, dvs. A eller *målområdet* (target domain), og strukturen i det område, vi forstår A ud fra, dvs. B eller *kildeområdet* (source domain). B udgør på sin side et *skema* (schema), der ofte er inkonsistent struktureret, men som under alle omstændigheder rummer en række »pladser« (slots), hvoraf nogle er »obligatoriske«, andre »valg-

fri«. Tager man *Livet er en rejse* som eksempel, udgør *rejse* et skema med følgende obligatoriske pladser: Rejsende; gennemrejste veje; steder vi starter fra; steder vi har været. Følgende pladser er til gengæld valgfri: Bestemmelsessteder (nogle rejser er formålsbestemte, andre består blot i en vandren omkring); forhindringer; transportmidler; ledsagere/førere (der opstilles generelt en række semantiske universer eller »mulige verdener«, hvis forbindelse til narratologiens kan udforskes nærmere). Lakoff og Turner skriver herom bl. a.: »En af årsagerne til, at denne [dvs. metaforiske; SJ] form for forståelse er magtfuld, er, at den gør brug af en almen viden om rejser. Denne viden har en skeletstruktur, der er udførlig nok til at skelne rejser fra andre slags aktiviteter, men ikke så udførlig, at den udelukker en bestemt slags rejse.«<sup>25</sup>

På dette grundlag kan der rejses en kritik mod interaktionsteorien, hvor »målområdet bliver beskrevet som »oversvømmende« [*suffusing*] kildeområdet, og det påstås, at metaforen går i begge retninger [*is bidirectional*] – fra mål til kilde såvel som fra kilde til mål. Der findes kun en forbindelse tværs over områder, hvor det ene begreb ses gennem det andets filter.<sup>26</sup> Uddybende hedder det så videre:

»Når vi forstår, at livet er en rejse, strukturerer vi livet udtrykt ved en rejse, og projicerer [*map*] dermed den struktur af følgeslutninger [*inferential structure*], der er forbundet med rejser, over på livets område. Men den struktur af følgeslutninger, der er forbundet med livets område, projicerer vi ikke over på rejsens område. Vi forstår fx ikke tingene sådan, at rejser er delt op i vågentilstande og søvntilstande, således som livet er. Vi slutter ikke, at ligesom vi kun har et liv, således kan en rejsende også kun foretage en rejse. Vi projicerer kun i en retning, fra rejsens kildeområde til livets målområde.

Interaktionsteorien antager, at når vi siger at livet er en rejse, så sammenligner vi blot to områder i begge retninger og udvælger lighederne. Hvis dette var sandt, så skulle vores sprog ligeledes gå i begge retninger. Vi skulle tale om rejser i det sprog, der konventionelt anvendes om livet, og måske kalde afrejser for »fødsler« og ankomster for »dødsfald«. Når nogen foretager en tur, ville man forvente at kunne sige noget i retning af »Han blev født« og mene, konventionelt, at »Han startede sin tur«. Eftersom metaforisk projektion altid er partiel, ville vi ikke nødvendigvis forvente alt dette, men vi ville forvente noget af det.«<sup>27</sup>

Udtrykket »filter« i citatet ovenfor refererer eksplicit til Blacks terminologi, men i første omgang er det måske Richards, der kunne have haft grund til at føle sig ramt: Man kan indvende, at hans begreb om »interaktion« umiddelbart

er for vagt, og at selve denne relationsform skal præciseres nærmere – hvad Richards i øvrigt selv er klart opmærksom på, idet han gør gældende, at dette er emnet for en *stilhistorisk* analyse (jvf. bemærkningerne om metaforens vidt forskellige funktion i hhv. 1700-tallets og surrealismens poesi i afsnittet om Richards ovenfor). Og i øvrigt kan man konstatere, at Richards intetsteds udsiger, at forholdet mellem *tenor* (hos Lakoff nærmest svarende til *target domain*) og *vehicle* (jvf. Lakoffs *source domain*) skulle være baseret på en ren og skær sammenligning ud fra ligheder. Hvad Black angår, forekommer hans version af »interaktionsteorien« evident at være en forudsætning for det, Lakoff & Johnson<sup>28</sup> kalder for *strukturelle metaforer*. Spørgsmålet er så, om den betydningpåvirkning, der sker mellem metaforens to termer, går i begge retninger (som både Richards og Black åbner mulighed for), eller om den kun går i en retning, således som Lakoff & Turner forestiller sig med deres metaforiske begreber om *kilde* og *mål*. De to forfattere mener fornuftigvis, at »Metaforer gør det muligt for os at forstå et erfaringsområde udtrykt ved et andet. For at tjene denne funktion må der være et vist fast grundlag [*some grounding*], nogle begreber, der ikke fuldstændigt forstås via metafor, således at de kan tjene som kildeområder. Der synes ikke at være nogen mangel på sådanne begreber. Et kort overblik over de kildeområder, der er nævnt i denne bog, leverer mange begreber, der i det mindste delvist – om ikke helt – forstås i sig selv: Planter, afgang, ild, søvn, steder, synet osv.«<sup>29</sup> Delvist, men ikke helt: Selv om det af elementært kognitive – eller pragmatiske årsager er nødvendigt at have en stabil semantisk organisering af »kildeområdet«, er dette ikke ensbetydende med at have en »bogstavelig« betydning eller en *sens propre* i traditionel forstand. Betydningen findes ikke et bestemt sted.

### *Fortsatte bemærkninger. John Locke; Quintilian; Metaforen som kvinde*

Generelt er det altså muligt at registrere to, elementært forskellige opfattelser af metaforen: En traditionel opfattelse, der betragter metaforen som resultatet af en *substitution*, hvorved én term erstatter en anden, »egentlig« term, som eksisterer i forvejen og *kunne* anvendes, men som bortvælges af stilistiske årsager (eller der kan som en variant være tale om *katakresen*, den »lånte« term, der udfylder en mangel i det eksisterende ordforråd). Det metaforiske udtryk menes her som regel at fungere i kraft af en reel lighed mellem to forskellige ting (liljen og jomfruens hvide hud), og metaforen betegnes derfor ofte som en elliptisk sammenligning, hvor et eller flere lighedspunkter (A ligner B i henseende til X, Y, Z...) repræsenterer det *tertium comparationis*, der tillader sub-



stitutionen. Det væsentlige er her, at metaforen – bortset fra dens erkendte »poetiske virkning« – intet yder rent kognitivt. Den ses som en art tankens omvej, der kan være behagelig at traversere, så længe turen varer, men som altid kan og skal føre tilbage til selve sagen, tingen, *res*. Cicero undrer sig således et sted over, hvad grunden kan være til, at »alle mennesker har større glæde af overførte ord, som optræder uden for deres oprindelige område, end af de »egentlige«, som hører til tingene«,<sup>30</sup> og svarer selv først og fremmest således: »Forklaringen herpå ligger, tror jeg, dels i at det til en vis grad er et udslag af begavelse at ville springe over det, der ligger lige for, og foretrække noget andet, som må hentes længere væk, og dels deri, at metaforen leder tilhørernes tanker i en anden retning, uden at de dog kommer på vildspor, hvilket opleves som en stor tilfredsstillelse«. <sup>31</sup>

Heroverfor kan man sætte en opfattelse som den af I.A. Richards initierede, ifølge hvilken metaforen er resultatet af en *interaktion* mellem to termer, af hvilke den ene ikke principielt – i sidste instans eller »egentligt« – kan erstatte den anden, men hvor begge termers betydning *udvikles og får mening* gennem selve dette dynamiske vekselvirkningsforhold, som metaforen skaber. Den *lighed*, der her kan være tale om, er ikke nødvendigvis af ydre karakter: Den er snarere *induceret* gennem metaforen, sat af denne snarere end forudsat, og hermed får metaforen en kognitiv funktion, idet den evner at udpege hidtil »usete« relationer mellem – hidtil – adskilte begrebsområder.

Hver af disse opfattelser implicerer en sprogteori – i videre forstand har de hver deres filosofi, og Lakoff & Johnson afsætter da også i deres bog fra 1980 en række kapitler til en filosofisk diskussion (som Lakoff på egen hånd videreudvikler i 1987). Ud over at de i denne forbindelse fremsætter deres egen-isme, *Experientialism*, retter de en kritik mod en konstruktion, der ikke henføres til nogen bestemt filosofisk forfatter, skole eller retning, men som erklæres at repræsentere en vis *Objectivism*, der har gennemtrængt hele den vestlige tradition »siden grækerne«. Nogle udsagn fra beskrivelsen af denne konstruktion kan her give et rids af teorien bag »substitutionssynspunktet«:

»Verden består af genstande. De har egenskaber, som eksisterer uafhængigt af de mennesker eller andre væsener, der erfarer dem. [...] Vi får vor viden om verden ved at erfare de genstande, som findes i den, og ved at få kendskab til de egenskaber, disse genstande har, og til hvordan disse genstande er relateret indbyrdes. [...] Vi forstår genstandene i vor verden ved hjælp af kategorier og begreber. Disse kategorier og begreber svarer til de egenskaber, som genstandene har i sig selv (som iboende), og til relationer mellem genstandene. [...] Ord har faste betydninger. Dvs. at vort sprog udtrykker de begreber og kategorier, vi tænker med.

For at beskrive virkeligheden korrekt, har vi brug for ord, hvis betydninger er klare og præcise, ord, som passer til virkeligheden. Dette kan være ord, som opstår naturligt, eller det kan være tekniske termer i en videnskabelig teori. [...] Metaforer og andre slags poetisk, fantasifuldt, retorisk eller figurativt sprog kan altid undgås, når man taler objektivt, og de bør undgås, eftersom deres betydninger ikke er klare og præcise og ikke passer til virkeligheden på nogen indlysende måde«. <sup>32</sup>

Det er ikke uden videre nogen let opgave at argumentere mod en sådan, basalt realistisk opfattelse. Man kan let komme i den situation, at man bliver nødt til at hævde, at alt sprog i virkeligheden er metaforisk, og at et praktisk sprog, der taler om »tingene som de er«, følgelig er umuligt – hvilket som bekendt ikke er tilfældet.

Det er imidlertid påfaldende, at figurativiteten systematisk indfinder sig selv hos de filosoffer, der mest ihærdigt insisterer på en *fast* forbindelse mellem sprogets indholds- og udtryksstørrelser – således også hos John Locke, grundlæggeren af den empiristiske tradition inden for filosofien og forfader til den logiske empirisme, der mere end anes bag Lakoff & Johnsons fabrikation af »objektivismen«. Her følger nogle eksempler fra *An Essay Concerning Human Understanding* (1689):

Hovedopgaven i værkets *Book I* er at afvise tanken om, at der skulle findes visse begreber og principper (praktiske eller moralske), der er »medfødte og indprægede i vore bevidstheder direkte af Guds hånd«. <sup>33</sup> Er der således ingen medfødte »inskriftioner«, ingen »skrifttegn«, som er »påstemplede« eller »indgraverede« på forhånd, <sup>34</sup> må Locke i stedet forestille sig bevidstheden som »et stykke hvidt, ubeskrevet papir uden nogen *ideer*«. <sup>35</sup> Han spørger derfor – og svarer selv: »Hvorledes bliver den fyldt [furnished]? Hvorledes erhverver den det store lager, som menneskets travle og grænseløse fantasi har malet på den med næsten uendelige variationer? Hvorfra får den al fornuftens og erkendelsens materiale? Herpå vil jeg svare med et ord: Fra erfaringen«. <sup>36</sup>

Når Locke skal give os en nærmere forestilling om, hvorledes alt dette kan ske, skifter han til en mere rummelig metafor, formidlet af endnu en betydningsmulighed i udtrykket *furnished*: »Først lader sanserne enkelte *ideer* komme ind og møblere [furnish] det endnu tomme kammer, og efterhånden som bevidstheden gradvis bliver bekendt med nogle af dem, bliver de installeret [lodged] i erindringen og får navne. Derefter abstraherer bevidstheden, idet den går videre, fra dem og lærer gradvis brugen af almene navne. På denne måde bliver bevidstheden forsynet [furnish'd] med *ideer* og sprog, som udgør det materiale, hvorpå den anvender sin diskursive evne«. <sup>37</sup> Bevidsthedsaktiviteten udfolder sig altså i et kammer, eller ligefrem i et *camera obscura*, hvortil

sanserne alene er »de vinduer, som lader lyset komme ind i dette *mørke rum*. For jeg tænker mig, at *forstanden* ikke er meget ulig et lønkammer, hvor alt lys er lukket ude, og hvor der kun er nogle små åbninger tilbage, som lader synlige afbildinger [Resemblances] af det ydre, eller *ideer* om tingene udenfor, trænge ind. Hvis blot de billeder, der kommer ind i et sådant mørkt rum, ville blive der og leje sig så ordentligt, at de kunne findes frem i påkommende tilfælde, så ville det i høj grad ligne menneskets forståelse af alle synlige genstande og af *ideerne* om dem«. <sup>38</sup>

Senere i sit *Essay* modificerer Locke dog disse noget dystre billeder af bevidstheden (*allegorismer* er det egentlig, dvs. forlængede metaforer). Der findes nemlig ikke alene en vej *ind* via perceptionen, hvorved ydre emner transformerer til ideer, der siden får navne; der findes også en vej *ud* via *sproget*, der ikke blot gør det muligt for menneskene at registrere og katalogisere deres egne tanker, men også tillader dem at udveksle ideer indbyrdes.

Her opstår imidlertid et problem, idet sproget ifølge Locke er *arbitrært*. Det stof, ordene er gjort af, er i sig selv meningsløse lyde, som vi applicerer – ikke just på tingene, men vilkårligt på de ideer, som tingene giver anledning til i bevidstheden. Når ordene således ikke er udstyret med en naturlig betydning, er de i deres anvendelse udsat for alverdens omskiftelighed, og man kan derfor aldrig være helt sikker på, om det *samme* ord konsekvent bliver brugt om den *samme* idé. Sproget er derfor pr. definition *ufuldkommen* (som det forklæres i et kapitel med overskriften *Of the Imperfection of Words*) – bortset fra i én, ideel situation: »til at registrere vore egne tanker til hjælp for vor egen erindring, hvorved vi så at sige taler med os selv, kan et hvilket som helst ord gøre tjeneste. For eftersom lyde er vilkårlige og indifferente tegn for hvilke som helst *ideer*, kan et menneske bruge de ord, han vil, til at betegne sine egne *ideer* for sig selv; og ordene vil da ikke være ufuldkomne, hvis han konstant bruger det samme tegn for den samme *idé*, for da kan han ikke undgå at gøre sin mening forstået, og heri består den rette anvendelse af sproget og dets fuldkommenhed«. <sup>39</sup>

Beklageligvis efterlever ikke alle, i den offentlige kommunikation, denne gyldne regel, enten af uvidenhed eller ond vilje, og sprogets konstitutionelle ufuldkommenhed giver derfor anledning til et omfattende *misbrug*, som Locke grundigt studerer – i to fyldige kapitler – og advarer imod: »Thi da sproget er den store kanal, hvorigennem menneskene overfører deres opdagelser, ræsonnementer og erkendelser til hinanden, vil den, der misbruger det – om ikke ødelægge erkendelsens kilder, som ligger i tingene selv, så dog alligevel, så meget det nu beror på ham, knække eller tilstoppe de rør, hvorigennem erkendelsen udbredes til offentlig brug og til menneskeheden fordel«. <sup>40</sup> Ud fra alt dette må det være klart, at for Locke repræsenterer metaforik og figurativ tale

generelt den værst tænkelige brug, eller rettere misbrug, af sproget – og det kapitel, der har overskriften *Of the Abuse of Words*, afsluttes derfor med denne ofte citerede salut:

»Eftersom vid og fantasi lettere finder selskab i verden end tør sandhed og virkelig viden, vil *figurative* talemåder og allusioner i sproget næppe blive anerkendt som en ufuldkommenhed i det eller som *misbrug* af det. Jeg tilstår, at i de samtaler, hvor vi snarere søger behag og fornøjelse end oplysning og forbedring, kan sådanne ornamentter næppe anses for fejl. Men hvis vi vil tale om tingene, som de er, må vi erkende, at al retorikkens kunst, som er uden orden og klarhed, alle de kunstige og figurative anvendelser, som veltalenheden har opfundet, kun er til for at indføre forkerte *ideer*, bevæge lidenskaberne og dermed føre dømmekraften på afveje, og således er de faktisk fuldendt bedrageri; og hvor prisværdige og tilforladelige talekunsten end kan gøre dem i lange prædikener og i folketaler, skal de afgjort i alle afhandlinger, der foregiver at oplyse eller belære, fuldstændig undgås, og hvor det drejer sig om sandhed og viden, skal de kun anses som en stor fejl, enten i sproget eller hos den person, som bruger dem. [Herefter et udfald mod lærebøgerne i retorik, som man taler forgæves imod, thi:] *Veltalenheden* rummer, ligesom det smukke køn, alt for megen besejrende skønhed til nogen sinde at tåle at blive modsagt. Og det er omsonst at finde fejl i disse bedrageriske kunster, som mennesker [Men] finder behag i at blive bedraget af«. <sup>41</sup>

Den veltalenhed, Locke udfolder på dette sted, er ofte blevet beundret, bl.a. af G.W. Leibniz, der i sine *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, i dialogisk form, punkt for punkt kommenterer Lockes *Essay* og om denne passage bemærker, at »det lader til, min herre, at De bekæmper veltalenheden med dens egne våben«. <sup>42</sup> Karakteristisk nok er det Lockes afsluttende identifikation af veltalenhed og *kvindelighed*, Leibniz slår ned på, og elskværdigt foreslår han her – med allusion til den skelnen, man finder i Platons *Symposion* – at den retorik, Locke selv repræsenterer, må stamme fra den »himmelske« kærlighedsgudinde, Afrodite Urania, der i modsætning til den »almindelige« Afrodite Pandemos, datter af Zeus og Dione, kun er den enbårne frugt af himlen selv. (Der er hos Platon tale om modsætningen mellem en kønnet skikkelse (den yngste), der er tilfældig i sine udslag, som foretrækker krop frem for sjæl og generelt står for uberegnelighed – og en ukønnet skikkelse (den ældste), der er kritisk, vurderende, og som privilegerer intelligens.) <sup>43</sup>

Det er da også denne identifikation, der med Lakoff og Johnson kan bringes på formelen: 'Metaforen er en kvinde', der bringer Locke i selskab med de re-

torikere, han hader af et godt hjerte og skælder grundigt ud på. Hos Cicero findes den allerede, uden at den dog her på nogen måde bliver faretruende, endsige raserifremkaldende som hos Locke. Hos kejseridens store læremester i retorik, Quintilian (d. o. 96) er paranoiaen imidlertid manifest. Den rette tale (*sermo rectus*) er og bør være *maskulin* – og den figurativitet, som Quintilian af faglige grunde må forholde sig indgående til, repræsenterer for ham en stadig truende drift mod *kvindagtiggørelse*, som det er nødvendigt at slå hårdt ned på.

I *Institutio oratoria* II, der bl.a. handler om selve uddannelsen i retorik, anbefales det selsagt, at eleverne allerede fra starten stifter bekendtskab med eksempler på den gode stil, således at de kan lære at finde det rette ord (*verbum proprium*) og samtidig vurdere, hvorledes man kan anvende overførte udtryk til at forskønne talen (*quid speciose translata*). Men af og til kan det også tilrådes, til skræk og advarsel, at læse højt af taler, der er udformet i en fordærvet stil, og her pege på alt det, som er »uegentligt [impropria], dunkelt, svulstigt, lavt, snavset, utugtigt og kvindagtigt [effiminata]«. <sup>44</sup> Dvs. alt det, som ikke alene bliver lovprist af de fleste, men, hvad der er værre, bliver lovprist, fordi det er forkert: »Thi et direkte og naturligt sprog synes ikke at have noget talentfuldt over sig«, sukker Quintilian. <sup>45</sup> Denne fordærvede og forvredne stil bliver derimod beundret, ligesom nogle nyder synet af vanskabte og monstruøse kroppe – »og der findes andre, som betages af det ydre, som i epilerede og glatgnedne ansigter, i ondulerede frisurer, der er arrangeret med hårnåle og ikke skinner med deres egen farve, finder noget mere smukt, end den uforfalskede natur kan give, således at kroppens skønhed synes at komme af sædernes fordærv«. <sup>46</sup> Man kan næppe tro andet, end at Quintilian (der i parentes bemærket havde oplevet de værste udskjelser under Nero) her hentyder til den mandlige prostituerede.

Den kraftige fordømmelse af den ydre, kvindagtige pynt må logisk nok føre til en lige så kraftig lovprisning af den nøgne, mandlige krop som metafor for *sermo rectus*: »Sunde kroppe med rent blod og styrkede gennem træning får deres skønne udseende fra de samme kilder som deres kræfter; thi de har både farve og stramhed og er muskuløst formede; men hvis man epileterer dem og sminker dem som kvinder, gør man dem overmåde hæslelige i selve denne bestræbelse på at forskønne dem. Og ganske vist bidrager, som det græske vers vidner om, et smagfuldt og prægtigt plejet udseende til menneskenes anseelse; men er det kvindagtigt og overdrevent, smykker det ikke kroppen, men forråder sjælen. Tilsvarende gælder det om denne gennemsigtige stil, der spiller i alle farver, at den kvindagtiggør selve det indhold [res ipsas], der iklædes en sådan sprogdragt«. <sup>47</sup> Og lidt senere, for at ingen skal være i tvivl, hedder det om *eloquentia*: »Men (dette gentager jeg) lad den være mandlig [virilis], stærk

og dydig, og lad den ikke tragte efter kvindagtig letfærdighed og falsk, sminket farvepragt; lad det være blodet og styrken, der giver den glans!«<sup>48</sup>

Selv om moderne »kønsforskere« muligvis vil mene, at begrebet om kvindelighed er langt fra at være veldefineret, så har det altså allerede for Quintilian og siden for Locke været tilstrækkelig klart til, at de har kunnet bruge det som *vehicle* i 'metaforen er en kvinde' og dermed fået mulighed for at strukturere en vis, udefinerlig frygt for metaforen, der hermed får kontur. Spørgsmålet er så, hvad der begrundes denne frygt.

Måske leder Cicero os på sporet, når han bemærker om metaforen, at den »leder tilhørernes tanker i en anden retning, uden at de dog kommer på vildspor« (jvf. ovenfor). Hos Cicero hersker der ganske vist peripatetisk ro: Vi er så at sige på rundvisning, *guided tour*, for at betragte de skønne billeder, og alt er under kontrol; men *muligheden* for at komme *for langt væk* og dermed udsætte sig for *fare* eksisterer altså, når man følger disse ord, der med Ciceros definition hører til de »overførte', d.v.s. at de på en måde er anbragt på et sted, hvor de ikke hører hjemme« (jvf. ovenfor). Nogle ords betydning løsner sig og kommer i en art disponibel tilstand, og i stedet for at betegne den ting eller »idé«, den normalt bør betegne, bevæger betydningen sig andetsteds hen – hvilket Locke må opfatte på den måde, at sådanne ord kun er til for at »indføre forkerte *ideer*« og dermed »føre dømmekraften på afveje« (jvf. ovenfor).

Man kan vanskeligt læse dette som andet end en frygt for *forførelse*, og for Locke – og Quintilian – er det umiddelbart *kvinden*, der byder sig til som *vehicle*, velsagtens fordi der rent faktisk findes mænd, der lader sig forføre af kvinder (og oven i købet finder behag i det, fnyser Locke, der i øvrigt selv var inkarneret pebersvend og foretrak mænds selskab). I dette tilfælde er det endvidere klart, at det ikke er nogen ydre lighed, der etablerer interaktionen mellem *tenor* og *vehicle*. I 'metaforen er en kvinde' gælder det samme som i den af Richards analyserede 'sjælen er en flod' (jvf. ovenfor), hvor *the vehicle*, floden, mere eller mindre bliver et påskud for at sige noget om *the tenor*, sjælen, som ikke kunne siges på anden måde – dog stadig således, at *the vehicle* kontrollerer den måde, *the tenor* dannes på (hvilket man i Richards' eksempel kunne forvise sig om ved at forsøge at erstatte floden med en kop the!).

Metaforen er altså *uegentlig*, fordi den har mere end én betydning – eller rettere, fordi den betydning, den har, ikke er *distinkt*, men altid skal analyseres som en interaktion mellem to størrelser (som kun kan have distinkt betydning hver for sig, isoleret fra deres interaktion i metaforen). Det er måske årsagen til, at filosofferne – i hvert fald de logiske og empiristiske – aldrig har interesseret sig for metaforen. Locke er som alle andre filosoffer naturligvis klar over, at ord kan have mere end én betydning – og at de i mange tilfælde *skal* have det, fx for at kunne referere til de forskelligartede »sammensatte ideer«

(hyklery, helligbrøde, fadermord), han analyserer. Men disse »sammensatte ideer« ses netop som klynger af i sig selv distinkte, »usammensatte ideer«, der er kombineret på en bestemt måde *i et endeligt antal*, således at man i sidste instans kan forklare de »sammensatte ideer« ved at opregne alle de »usammensatte«. I en sådan »byggesteori« (Lakoff & Johnson) er der selvsagt ingen plads til metaforen: Den vil her kun blive betragtet som en operation, hvorved ét, korrekt, symbol erstattes af et andet, ukorrekt – og så skal man, for at forstå betydningen, have besværet med at foretage den omvendte operation (jvf. Blacks formalisering ovenfor). Alligevel lader det til, at ca. 90% af den forskning, der aktuelt udformes som *cognitive science*, har en sådan »objektivistisk« filosofi som forudsætning.

### Noter:

1. Jvf. W. C. Booth: »Metaphor as Rhetoric. The Problem of Evaluation«, in Sheldon, S. (ed.): *On Metaphor*. Chicago 1980.
2. Cicero: *De oratore. Retoriske skrifter* I. Odense 1981, III, 37, 149.
3. Op.cit., III, 38, 155.
4. Op.cit., III, 37, 148.
5. Op.cit., III, 51, 197.
6. Op.cit., III, 38, 152.
7. Op.cit., 156.
8. Op.cit., III, 43, 170.
9. Cicero: »Orator«, in *Retoriske skrifter* III. Odense 1982, 23, 78-79.
10. I.A. Richards: *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford 1936, p. 90.
11. Op.cit., p. 92.
12. Op.cit., p. 93.
13. Op.cit.
14. Op.cit., p. 98.
15. Op.cit., p. 98.
16. Op.cit., p. 129.
17. Op.cit., pp. 122-123.
18. Op.cit., p. 125.
19. Jvf. M. Black: *Models and Metaphors*. Ithaca, N.Y. 1962, pp. 25-47.
20. Op.cit., p. 40.
21. Jvf. G. Lakoff & M. Johnson: *Metaphors We Live By*. Chicago/London 1980.
22. M.J. Reddy: »The Conduit Metaphor. A Case of Frame Conflict in Our Language about Language«, in: A. Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*. Cambridge 1979.
23. Op.cit., p. 4.
24. Cit. in G. Lakoff: *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago/London 1987. pp. 209-210.
25. Jvf. Lakoff & Turner: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago & London 1989, p. 61.
26. Op.cit., p. 131.

27. Op.cit, pp. 131-132.
28. Op.cit.
29. Op.cit., p. 135.
30. *De oratore* III, 39, 159.
31. Op.cit., III, 40, 160.
32. Lakoff & Johnson op.cit, pp. 186-188.
33. J. Locke: *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford 1975, I, 3, §6.
34. Op.cit., I, 2, passim.
35. Op.cit., II, 1, §2.
36. Op.cit.
37. Op.cit., I, 2, §15.
38. Op.cit., II, 11, §17.
39. Op.cit., III, 9, §2.
40. Op.cit., III, 11, §5.
41. Op.cit., III, 10, §34.
42. Jvf. G.W. Leibniz: *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Paris 1990, III, 10, §34.
43. Platon: *Symposion*, Kbh. 1960, jf. 180c-181d.
44. Quintilian: *Institutio oratoria.*, Paris 1976, II, 5, 10.
45. Op.cit., 11.
46. Op.cit., 12.
47. Op.cit., VIII, p. 19-20.
48. Op.cit., VIII. 3, 6.